

Έμφυλες διακρίσεις και κοινωνικά στερεότυπα¹: Για τα δεμένα χέρια σου, που έχεις όσους πολλούς αιώνες σε γνωρίζω, σε λέω γυναίκα²

Βαρβάρα Μπουκουβάλα, Πρόεδρος Πρωτοδικών Δ.Δ.-Δ.Ν.

Η ιστορία της διακριτικής μεταχείρισης των γυναικών και αντιστρόφως ανάλογα των αγώνων για τη γυναικεία χειραφέτηση διαρκεί στα βάθη των αιώνων.

Η γυναίκα κατά τους περασμένους αιώνες ήταν μια ξένη για το δίκαιο, απουσιάζει από τον νομικό του λόγο ή όταν αναφέρεται σ' αυτό απλώς της υποδεικνύεται και κανονιστικά ο υποδεέστερος ρόλος της³.

Ας βάλουμε όμως ένα χρονικό ορόσημο. Ας ξεκινήσουμε από τη Γαλλική Επανάσταση. Η γαλλική διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη (1789), ένα από τα πρώτα και εμβληματικότερα κείμενα κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν περιελάμβανε, μεταξύ αυτών, την αρχή της ισότητας των δύο φύλων, ενώ οι γυναίκες αποκλείονταν κατά την εποχή εκείνη από την πολιτική ή άλλες θέσεις ευθύνης⁴. Η ελευθερία και η ισότητα, επομένως, που ευαγγελίζεται η Γαλλική Επανάσταση είναι γένους ανδρικού.

Και στην Ελλάδα η ανισότητα καλά κρατεί. Η λογοτέχνης Ελισάβετ Μουτζάν Μαρτινέγκου, που γεννήθηκε στη Ζάκυνθο το 1801, στην αυτοβιογραφία της παρέθεσε, με όλο τον πόνο της ταλανισμένης ψυχής της, τον αγώνα της να μορφωθεί σε μια Ελλάδα ή ακριβέστερα σ' έναν κόσμο που αποκλείει τη γυναίκα από την εκπαίδευση⁵. Γιατί ήξεραν, όπως έγραφε η Μαρία φον Έσενμπαχ το 1880, ότι όταν μία γυναίκα μάθει να διαβάσει, θα γεννηθεί το γυναικείο ζήτημα στον κόσμο.

¹ Γραπτή μορφή της προφορικής εισήγησης που αναπτύχθηκε στην ημερίδα που διοργάνωσε το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και η Ένωση Γυναικών Δικηγόρων Αθηνών & Φίλων «Ελένη Καρύδη» στην Αθήνα στις 22 Μαρτίου 2023 με θέμα «Η γυναίκα του χθες, του σήμερα, του αύριο».

² Σημείο Αναγνωρίσεως άγαλμα γυναίκας με δεμένα χέρια, ποίημα της Κικής Δημουλά. [Κική ΔΗΜΟΥΛΑ, «Σημείο αναγνωρίσεως» \[1971\] \(greek-language.gr\)](https://www.ahmo.gr/2023/03/22/σημείο-αναγνωρίσεως-1971/)

³ Χρ. Τσακιστράκη, Το δίκαιο ως λόγος και η γυναίκα ως η εκτός λόγου ξενότητα, Μ. Μαροπούλου (επιμ.) Το σώμα, το φύλο και η έμφυλη διαφορά, 2009, σ. 80 επ. σε [Microsoft Word - tomos 2.doc \(uoa.gr\)](https://www.uoa.gr/2009/02/microsoft-word-tomos-2.doc)

⁴ Α.-Μ. Κώνστα, Φύλο και Συγκριτικό Δίκαιο, 2020, σ. 16.

⁵ Β. Βασιλειάδης, Περιθωριακές μορφές αυτοβιογραφίας μετά το 1821. Αυτοβιογραφικά κείμενα γυναικών σε Μ.Χρυσανθόπουλος/Β.Βασιλειάδης/Γ.Δεληβοριά/Α.Τικτοπούλου, Αυτοβιογραφία μεταξύ ιστορίας και λογοτεχνίας στον 19ο αιώνα, Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015, σσ. 131-181 σε <https://hdl.handle.net/11419/3355>

Στη γυναίκα επιφυλάσσεται μόνον το δικαίωμα να νυμφευθεί με τον άντρα που επιλέγει η οικογένειά της και αρμόζει στην κοινωνική της θέση. Για αυτό η Φρόνισσα του Παπαδιαμάντη θα αναλάβει τον ρόλο του θύτη των θηλυκών. Για να σώσει τα θήλυ τέκνα από την αβίωτη ζωή που μέλλει να έχουν⁶·τη ζωή που ορίζουν οι άλλοι.

Οι αστικοί κώδικες της εποχής βρίθουν από ανισότιμες ρυθμίσεις. Το βιολογικό φύλο καθορίζει και το κοινωνικό φύλο, αποτελεί παράγοντα απονομής δικαιωμάτων ή επιβολής υποχρεώσεων.

Ο ανήρ είναι η κεφαλή της οικογένειας και αποφασίζει για κάθε θέμα του οικογενειακού βίου, αρκεί να μην οδηγείται σε κατάχρηση δικαιώματος...Η γυναίκα έχει την προίκα της. Με τη σύναψη του προικοσυμφώνου η πατρική περιουσία μεταβιβάζεται στον άντρα αφέντη. Η γυναίκα μετά τον γάμο αλλάζει το επώνυμό της και λαμβάνει το επώνυμο του άντρα. Σαν ένα από τα κτήματά του εγγράφεται στο συμβολαιογραφείο ως κομμάτι της αντρικής ιδιοκτησίας⁷.

Θα περάσουν οι αιώνες. Πολύ νερό ανισότητας θα κυλήσει στο αυλάκι της ιστορίας. Έτσι, οι αγώνες των γυναικών θα εκκινήσουν με πρώτο το κίνημα των σουφραζετών στη Μεγάλη Βρετανία, που διεκδικεί πολιτικά δικαιώματα για τις γυναίκες, το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι⁸. Ναι, οι γυναίκες δεν ήταν φορείς του πρώτου και αυτονόητου δικαιώματος.

Έτσι, ανθεί το φεμινιστικό κίνημα και στην Ελλάδα, το οποίο είχε αρχίσει να εμφανίζεται από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και πιο εμφαντικά τον 20^ο, επιχειρώντας μέσα από κοινωνικούς αγώνες αλλά και τη γυναικεία γραφή⁹ να διεκδικήσει τα δικαιώματα της γυναίκας ως δικαιώματα του ανθρώπου, προκειμένου να πραγματωθεί η ουσιαστική ισότητα των δύο φύλων, σε μια κοινωνία ανέτοιμη να υποδεχθεί το προφανές¹⁰.

⁶ Βλ. Μ. Γκασούκα, Η κοινωνική θέση των γυναικών στο έργο του Παπαδιαμάντη, 1998, της ίδιας, Πλευρές της έμφυλης ιστορίας στο έργο του Παπαδιαμάντη, Πρακτικά Β Διεθνούς Συνεδρίου, 2003, σσ. 86-99.

⁷ Α. Κοτζάμπαση, Η ισότητα των συζύγων και η ιδιωτική αυτονομία στο δίκαιο του γάμου, Ένωση Αστικολόγων, Τριάντα χρόνια εφαρμογής του ν. 1329/1983 για τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, 2016, σ. 144.

⁸ Ι. Παπαφλωράτος, Θεωρίες των διεθνών σχέσεων, 2018, σ. 133.

⁹ Βλ. Ε.Αμβράζη, Φεμινιστική κριτική και γυναικεία γραφή, Φιλολόγος, 70/1992, σ. 307-318.

¹⁰ Α.-Μ. Κώνστα, Φύλο και Συγκριτικό Δίκαιο, ό.π., σ. 41.

Και φτάνουμε έτσι συνοπτικά αλλά καθάρια στο έτος 1927. Στο άρθρο 6 του Συντάγματος κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, αλλά όχι η αρχή της ισότητας των δύο φύλων. Η ισότητα των φύλων δεν αποτελεί επ' ουδενί ούτε νομική ούτε κοινωνική πραγματικότητα. Η κοινωνία ήταν ανδροκρατούμενη, πατριαρχική και η γυναίκα στο περιθώριο της οικονομικής, επαγγελματικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Μία από τις πιο δραστήριες φεμινίστριες του μεσοπολέμου ήταν η δικηγόρος Αγνή Ρουσοπούλου. Επικεφαλής του νομικού τμήματος του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων και ένα από τα πλέον ενεργά μέλη της Διεθνούς Ομοσπονδίας Γυναικών Δικηγόρων. Δημοσίευσε άρθρα στα φεμινιστικά περιοδικά της εποχής «Ελληνίς» και «Ο Αγώνας της Γυναίκας».

Η Αγνή Ρουσοπούλου, απόφοιτος της Νομικής Σχολής Αθηνών με άριστα και σπουδές στο εξωτερικό, αποφασίζει το έτος 1929, όντας 28 ετών, να υποβάλλει αίτηση συμμετοχής στον διαγωνισμό για την εισαγωγή δικαστών στο νεοϊδρυθέν Συμβούλιο της Επικρατείας (ΣτΕ). Η γυναικεία υποψηφιότητα της Ρουσοπούλου απορρίπτεται τύποις από τον διαγωνισμό με απόφαση τριμελούς επιτροπής του ΣτΕ με την αιτιολογία ότι ήταν γυναίκα¹¹.

Η Ρουσοπούλου προσφεύγει με αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου και δικηγόρο τον Καθηγητή Αλέξανδρο Σβώλο. Ο Σβώλος στην αίτηση ακυρώσεως θα επικεντρώσει όλη τη νομική του επιχειρηματολογία στην ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 6 του Συντάγματος του 1927 και ειδικότερα στο δεύτερο εδάφιο της¹². Κάτω από το άρθρο 6, που κατοχύρωνε την αρχή της ισότητας των Ελλήνων ενώπιον του νόμου και το δικαίωμα πρόσβασης τους στις δημόσιες λειτουργίες, η ερμηνευτική δήλωση όριζε ότι: «[...] Η αληθής έννοια του άρθρου είναι ότι εις κρατικές υπηρεσίας διορίζονται υπάλληλοι μόνον πολίται Έλληνες, εφ' όσον κέκτηνται τα υπό του νόμου οριζόμενα προσόντα, ξένοι δε μόνον όταν δι' ειδικού νόμου επιτρέπεται. Η δε λέξις “πολίτης” και εις το άρθρο τούτο, ως και εις τα άλλα άρθρα, έχει την έννοια του Έλληνος υπηκόου του έχοντος δηλαδή ελληνικήν

¹¹ [Υπόθεση Αγνής Ρουσοπούλου: Πώς το ΣτΕ δεν επέτρεψε στην ξεχωριστή νομικό να γίνει δικαστής - Αφιέρωμα στην Παγκόσμια Ημέρα της Γυναίκας - NOMIKI BIBLIOTHIKI Daily \(nb.org\)](#)

¹² Βλ. Αλ. Σβώλος, Υπόμνημα επί της αιτήσεως ακυρώσεως της Αγνής Ρουσοπούλου, Αρχείον Δικαστικής Α' (1929), σ. 72 επ.

ιθαγένειαν αδιακρίτως φύλου ή ηλικίας. Πολιτικά δικαιώματα εις τας γυναίκας δύνανται ν' απονεμηθώσι διά νόμου».

Ειδικά για την απονομή του πολιτικού δικαιώματος του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις γυναίκες η κοινοβουλευτική επιτροπή για την επεξεργασία του Συντάγματος έσπευσε να αναφέρει στην έκθεσή της: «Η προσθήκη αυτή εκρίθη ενδεδειγμένη επειδή εγεννήθη το ζήτημα εάν εκ της ερμηνευτικής δηλώσεως απέρρεε χορήγησις εις τας γυναίκας τοιούτων δικαιωμάτων, έκρινε δε η επιτροπή ότι δεν είναι του παρόντος έργον η περί παροχής πολιτικών δικαιωμάτων εις τας γυναίκας έρευνα αλλ' ότι σκόπιμο είναι να διατυπωθεί ως προς το θέμα τούτο ότι η νομοθετική εξουσία εν τω μέλλοντι δύναται αύτη να χορηγήσει τοιαύτης φύσεως δικαιώματα, οψέποτε ήθελε διαπιστώσει ώριμον την προς τούτον κοινήν συνείδησην»¹³.

Ο Σβώλος δεν στηρίζει την αίτηση ακυρώσεως της Ρουσοπούλου στην αρχή της ισότητας αλλά στο δικαίωμα των Ελλήνων πολιτών, ανεξαρτήτως φύλου, να έχουν πρόσβαση στις δημόσιες λειτουργίες¹⁴. Και τούτο, διότι η γενική αρχή της ισότητας ως κανόνας δικαίου δεν είχε προλάβει να εφαρμοστεί, να αποκτήσει απτό κανονιστικό περιεχόμενο.

Ο Σβώλος με το συμπληρωματικό στην αίτηση ακυρώσεως υπόμνημά του αναγνωρίζει ότι μέχρι πρόσφατα πράγματι οι γυναίκες αποκλείονταν από τις δημόσιες θέσεις. Επισημαίνει, όμως, δύο «αξιοσημείωτα γεγονότα», που μεσολάβησαν εν τω μεταξύ «έν κοινωνικόν και το άλλον νομικόν».

Το κοινωνικό γεγονός έγκειται στο ό, τι οι γυναίκες εισέρχονται αθρόα στον εργασιακό στίβο και εργάζονται πλέον σε πολλές και διαφορετικές δημόσιες ή ιδιωτικές θέσεις κατά την τελευταία εικοσαετία¹⁵. Το νομικό έγκειται στο ό, τι το κοινό δίκαιο προσαρμόζεται στην ανωτέρω κοινωνικοοικονομική εξέλιξη¹⁶. Και, ναι,

¹³ Ε.Αβδελά, Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, 1990, σ. 131⁴⁸.

¹⁴ Α. Καϊδατζής, Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844-1935), 2016, σ. 518.

¹⁵ Ένα από τα πρώτα επαγγέλματα των γυναικών ήταν αυτό των τηλεφωνητριών. «[...] επείσθησαν ότι το τηλέφωνον και το τηλεγραφείον, όπου μια μικρά μηχανική κίνησης των δακτύλων απαιτείται εκ μέρους του υπαλλήλου, είναι ακριβώς η εργασία η αρμοδιωτέρα, η ειδικωτέρα, η ακοπωτέρα διά τους τρυφηλούς και φυγοπόνους ομοφύλους των.[...]», σε Α. Μολυβιάτη, «Ομιλείτε παρακαλώ»: Φύλο και εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα μέσα από το παράδειγμα των τηλεφωνητριών, Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2019, σ.11.

¹⁶ Για τη θέση της γυναίκας στην κοινωνία του μεσοπολέμου, βλ. Ν. – Ρ. Καφκούτσου, Η «Μοντέρνα Γυναίκα» κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου: μια βιβλιογραφική προσέγγιση,

μεν, οι σχετικές νομοθετικές διατάξεις περί πρόσβασης στη δημόσια διοίκηση δεν έχουν τροποποιηθεί και εξακολουθούν κατά κανόνα να ορίζουν τα προσόντα αυτά χωρίς αναφορά στο φύλο, ερμηνεύονται, όμως, πλέον υπό την εκδοχή ότι επιτρέπουν και τον διορισμό γυναικών. Συνεπεία τούτου, διορίστηκαν γυναίκες σε πολλές θέσεις της δημόσιας διοίκησης, ακόμη και σε δικαστικές υπηρεσίες ως υπογραμματείς· στο πολιτικό γραφείο του πρωθυπουργού μάλιστα, όπως αναφέρει ο Σβώλος, υπηρετεί γυναίκα τμηματάρχη¹⁷.

Κατά την άποψη του Σβώλου, η ερμηνευτική δήλωση του άρθρου 6 του Συντάγματος πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το φύλο δεν μπορεί να αποτελεί προσόν για την κατάληψη οιασδήποτε δημόσιας θέσης και η νομοθεσία δεν μπορεί να εισάγει διακρίσεις μεταξύ των πολιτών ως προς το δικαίωμα αυτό με βάση το φύλο. Έτσι, καταλήγει ότι, εφόσον ο οργανικός νόμος του Συμβουλίου της Επικρατείας δεν εξαιρεί ρητώς τις γυναίκες από τον διορισμό τους σε θέση εισηγητή του ΣτΕ, το Σύνταγμα απαγορεύει τον αποκλεισμό τους από τον διαγωνισμό.

Ο εισηγητής της υποθέσεως, Στάμος Παπαφράγκος, στην έγγραφη εισήγησή του αναφέρεται στις συνταγματικές διατάξεις που, σύμφωνα με τη μεταπολεμική θεωρία του δημοσίου δικαίου, τίθενται κατά βάσιν ή κατ' αρχήν στο Σύνταγμα, υπό την έννοια ότι διαπλάθεται ένας συνταγματικός κανόνας ατελής και επαφίεται στον νομοθέτη η κανονιστική εξειδίκευσή του και εφαρμογή του μέσα από τη νομοθεσία.

Ο συντακτικός νομοθέτης ασφαλώς και γνώριζε ότι ελάχιστοι ήταν οι νόμοι που επιτρέπουν ή απαγορεύουν ρητώς τον διορισμό γυναικών σε ορισμένες δημόσιες θέσεις, καθώς και ότι σε πολλές τέτοιες θέσεις έχουν διορισθεί γυναίκες υπό την ερμηνεία των σχετικών νόμων ότι δεν απαγορεύεται ρητώς τούτο.

Κατά την άποψή του, όμως, ο σκοπός του συντακτικού νομοθέτη με τη θέση σε ισχύ της ανωτέρω ερμηνευτικής δηλώσεως δεν ήταν να μεταρρυθμίσει συνολικά και ριζικά την κείμενη νομοθεσία, προβλέποντας ότι εφεξής οι γυναίκες θα διορίζονται σε κάθε δημόσια υπηρεσία. Αν ήθελε κάτι τέτοιο, θα το είχε διατυπώσει ρητώς και θα έθετε τη σχετικώς εκπεφρασμένη βούλησή του σε ρητή διάταξη του Συντάγματος και όχι σε ερμηνευτική δήλωση.

Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2021 σε [Η Μοντέρνα Γυναίκα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου μια βιβλιογραφική προσέγγιση.pdf \(aegean.gr\)](#)

¹⁷ Α. Καϊδατζής, Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844-1935), ό.π., σ.519-520.

Η ερμηνευτική αντίληψη των δύο μεγάλων νομικών της εποχής είναι εκ διαμέτρου αντίθετη, παρότι δέχονται και οι δύο τη νέα θέση της γυναίκας στη σύγχρονη κοινωνία.

Ο Σβώλος ερμηνεύει το άρθρο 6 και την ερμηνευτική δήλωσή του ως διατάξεις με πλήρη κανονιστικότητα, που απαγορεύουν στον νομοθέτη να θέσει περιορισμούς στην πρόσβαση σε δημόσιες θέσεις λόγω φύλου και επιτάσσουντάς του να άρει κάθε τέτοια διάκριση στην υφιστάμενη νομοθεσία. Αντίθετα, ο Παπαφράγκος θεωρεί ότι το Σύνταγμα του 1927 δεν είναι Σύνταγμα ριζοσπαστικό ή ανατρεπτικό. Βλέπει στο άρθρο 6 έναν κανόνα επιτρεπτικό, έναν κανόνα που επιτρέπει στον νομοθέτη να άρει το κριτήριο του φύλου ως προσόν για την πρόσβαση στις δημόσιες θέσεις, αλλά χωρίς να επιτάσσει την άρση από τον ερμηνευτή του δικαίου των υφιστάμενων διακρίσεων¹⁸.

Εξάλλου, η γενική αρχή της ισότητας εκείνη την εποχή δεν έχει τον χαρακτήρα κανόνα δικαίου αλλά αποτελεί προγραμματική αρχή της οποίας η υλοποίηση εναπόκειται στον νομοθέτη. Με αυτή την έννοια δεν μπορεί να αποτελέσει κανόνα αναφοράς για τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων¹⁹.

Οι δύο νομικοί κονταροχτυπιούνται υπό δύο διαφορετικές ερμηνευτικές προαποδοχές. Ο μεν Σβώλος εμμένει στη γραμματική ερμηνεία της διάταξης, η οποία, παραδόξως, εκσυγχρονίζει το συνταγματικό κείμενο, ενώ ο Παπαφράγκου στην τελεολογική της ερμηνεία, η οποία λειτουργεί περιοριστικά για τα δικαιώματα.

Τελικώς, με την απόφαση 42/1929 της Ολομέλειας του ΣτΕ, το δικαστήριο θα απορρίψει την αίτηση ακυρώσεως της Αγνής Ρουσοπούλου με την αιτιολογία ότι «Επειδή ο νόμος 3713[/1928] δεν περιλαμβάνει μεν διάταξιν ότι μόνον άρρενες δύνανται να διορισθώσιν εισηγηταί εν τω Συμβουλίω της Επικρατείας, αλλ' εκ της διατυπώσεως των σχετικών προς τα προσόντα των μελών του Συμβουλίου της Επικρατείας και του βοηθητικού προσωπικού διατάξεων και του πνεύματος ου μόνον του νόμου αυτού, αλλά της όλης νομοθεσίας ημών και ίδια των νόμων περί οργανισμού των δικαστηρίων και περί προσόντων των δικαστικών υπαλλήλων, προκύπτει σαφώς ότι εις θέσεις οίαι αι των Εισηγητών εν τω Συμβουλίω της Επικρατείας, δεν επιτρέπεται ο διορισμός γυναικών. Η τοιαύτη δε νομοθετική

¹⁸ Α. Καϊδατζής, Ο δικαστικός έλεγχος των νόμων στην Ελλάδα (1844-1935), ό.π., σ. 523.

¹⁹ Αναλυτικά, Β. Μπουκουβάλα, Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων, 2018, σ. 618-637.

αντίληψις δεν αντίκειται εις το άρθρον 6 του Συντάγματος και την επ' αυτού ερμηνευτικήν δήλωσιν [...] διότι εκ μόνης της ερμηνευτικής ταύτης δηλώσεως δεν δύναται να συναχθή ότι το Σύνταγμα ηθέλησε να θεσπίση ότι εις πάσας ανεξαιρέτως τας δημοσίας λειτουργίας και θέσεις, διορίζονται εφεξής άνδρες ή γυναίκες άνευ ουδεμίας εξαιρέσεως και ουδενός περιορισμού τροποποιουμένων υπό την έννοιαν ταύτην και πάντων των προγενεστέρων νόμων και απαγορευομένου μάλιστα εν τω μέλλοντι να ορίζωσιν οι νόμοι ότι εις ωρισμένας θέσεις δύναται να διορίζονται μόνον άνδρες ή μόνον γυναίκες».

Η απόφαση του δικαστηρίου δεν μπορεί παρά να ιδωθεί μέσα στο ιστορικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Είναι μία απόφαση του καιρού της.

Η Αγνή Ρουσοπούλου δεν θα γίνει δικαστής.

Πρέπει να κατανοήσουμε ότι και τότε και σήμερα σημασία δεν έχουν, μόνον οι νομικοί θεσμοί, οι νομοθετικές ρυθμίσεις και η εφαρμογή τους στην πράξη αλλά ΚΑΙ τα στερεότυπα που πρέπει να πατάξουμε.

Και τι εννοούμε με τον όρο στερεότυπα; Οι άνθρωποι κατηγοριοποιούν όσα βλέπουν στον κόσμο. Σκέφτονται με κατηγορίες ή υπό κατηγορίες. Τα στερεότυπα, λοιπόν, είναι ιδέες και αντιλήψεις που έχουν διαμορφωθεί στην κοινωνία με τις οποίες, συνειδητά ή ασυνείδητα, αποδίδονται συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά και συμπεριφορές που πρέπει να ακολουθούνται σε κοινωνικές ομάδες ή σε μέλη τους. Με αυτόν τον τρόπο σκεφτόμαστε και δρούμε αφομοιωτικά.

Μέσω των στερεοτύπων που διαμορφώνονται και αναπαράγονται κατανοούμε και αναδιατάσσουμε τον κόσμο και τη συμπεριφορά μας. Οι στερεοτυπικές κατηγοριοποιήσεις αλληλοτροφοδοτούνται είτε από τις κοινωνικές δομές είτε από τον κοινωνικό περίγυρο και επηρεάζουν τις συμπεριφορές μας, ακόμα και όταν προσπαθούμε να αποφύγουμε τη χρήση τους²⁰.

Είναι πολύ δυνατά τα στερεότυπα. Δρουν σιωπηλά και ύπουλα.

²⁰ Βλ. Χ.Αθανασιάδου/Β.Δεληγιάννη - Κουϊμτζή, Η ταυτότητα του φύλου [Κεφάλαιο] σε Φεμινιστική Ψυχολογία: Συμβουλευτική υποστήριξη και ενδυνάμωση γυναικών [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2023 σε <https://hdl.handle.net/11419/12509>

Όταν μάλιστα δημιουργούνται αρνητικά στερεότυπα, δεδομένες δηλαδή απόψεις που προσδίδουν σε μια ομάδα ή σε ένα μέλος της χαρακτηριστικά μειωτικά ή απαξιωτικά, τότε φτάνουμε σχεδόν στη βάση των προκαταλήψεων²¹.

Ας φανταστούμε τα στερεότυπα ως έναν καθρέφτη που ατενίζουμε την πραγματικότητα και πολλές φορές την προσλαμβάνουμε παραμορφωτικά. Δεν κρίνουμε αδιαμεσολάβητα αλλά μέσα από το πρίσμα των στερεοτύπων μας.

Έτσι, στην κοινωνία διαμορφώνονται νόρμες συμπεριφοράς, πρότυπα επιλογών και κοινωνικών συμπεριφορών με κριτήριο το φύλο. Τούτες οι κοινωνικές στερεοτυπικές αντιλήψεις για το φύλο και το ρόλο του με κατατάξεις σε αντρικό και γυναικείο, οδηγούν σε συγκεκριμένες ιδεολογικές αντιλήψεις στην κοινωνία και κατ' αποτέλεσμα στην εγκαθίδρυση ανισοτήτων, ιεραρχήσεων και εν τέλει διαφοροποιήσεων μεταξύ τους.

Με βάση τα πρότυπα λοιπόν των στερεοτύπων η γυναίκα καλείται να είναι τρυφερή, ευαίσθητη, καλή μητέρα, ήρεμη και δοτική, και ο πατέρας, κυριαρχικός, ανεξάρτητος και ανταγωνιστικός²². Όποια δε συμπεριφορά αποκλίνει του πλαισίου αυτού πρέπει να επισημαίνεται και να καυτηριάζεται ή να αποκρύπτεται, διαφορετικά επισύρει κατακραυγή ή/και περιθωριοποίηση.

Το στερεοτυπικό αποτύπωμα όλων μας είναι πολύ βαθύ. Εκκινεί από την παιδική ζωή μέσα από τον λόγο των παραμυθιών, όπου οι γυναίκες παρουσιάζονται ως σιωπηλές, όμορφες οπτασίες, δεινοπαθούσες και εξαρτημένες από έναν ωραίο πρίγκιπα ή έναν κυνηγό που θα τις σώσει από τον κακό λύκο²³.

Στερεότυπα ταυτότητας των χαρακτηριστικών των δύο φύλων εμφανίζονται και στην εκπαίδευση, στον λόγο των βιβλίων, στη ρητορική των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ). Οι γυναίκες είναι ξανθιές, κοκκινομάλλες, μελαχρινές, ωραίες, μοιραίες, με καλλίγραμμα σώματα, παρουσιάζονται είτε ως άψυχα όμορφα πρόσωπα είτε ως σεξουαλικά αντικείμενα.

²¹ Β. Πανταζής, Προκαταλήψεις - Εχθρότητα κατά του άλλου [Κεφάλαιο], Αντιρατσιστική εκπαίδευση [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015 σε <https://hdl.handle.net/11419/1629>

²² Ε.Κιούση/Γ.Φλωράκος/Ε.-Χ.Παπακίτσος, Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, Έρευνα στην Εκπαίδευση, 6(1)/2017, σσ. 95-111(96).

²³ Ι.Δημητρακάκη/Ε.Ντζάνη/Ι.-Μ.Χρονοπούλου, Μην ποντάρετε στον πρίγκιπα: τα σεξιστικά στερεότυπα στα κλασικά παραμύθια και η ανατροπή τους, σ.288 σε [Μην-ποντάρετε-στον-πρίγκιπα-τα-σεξιστικά.pdf \(sch.gr\)](#)

Ως εκ τούτων, το βιολογικό φύλο, με τα γενετικά του χαρακτηριστικά οδήγησε στην αντίληψη περί αιτιακά προδιαμορφωμένων συμπεριφορών και ικανοτήτων. Ωστόσο, όμως, το βιολογικό φύλο δεν προδιαγραφεί την κοινωνική ή πολιτισμική ταυτότητα.

Παρά τη διακηρυγμένη αρχή της ισότητας των δύο φύλων το στερεότυπο της γυναικείας ηθικής δέσμευσης να φροντίζει έκαστη γυναίκα τον οίκο της διατηρείται μέχρι και σήμερα. Η γυναίκα με αυτόν τον τρόπο παραμένει εξαρτημένη από την οικογένεια για να εκπαιδευτεί ή και να εργαστεί. Πρέπει κάπου να αφήσει τα παιδιά, όπως στερεοτυπικά όλοι μας επαναλαμβάνουμε. Που άφησες τα παιδιά για να εργαστείς, να συμμετάσχεις σε επιστημονική εκδήλωση, να πας μια βόλτα, λέμε για τη γυναίκα.

Από την άλλη, αντιστρόφως, η γυναίκα δεν επιτρέπεται να είναι χαριτωμένη. Γιατί αν είσαι χαριτωμένη δεν μπορείς να είσαι ΚΑΙ ικανή και αποτελεσματική.

Ακόμη και μία θετική έκφραση μπορεί να υποκρύπτει μια στερεοτυπική διάκριση: Μα πώς τα προλαβαίνεις όλα; Σπίτι, παιδιά, δουλειά, επιστημονική δραστηριότητα; Αυτή η αθώα κατ' αρχήν ατάκα, ακόμη και από εκπροσώπους του ίδιου φύλου, δεν είναι παρά στερεότυπο που εκλογικεύει και αναπαράγει ένα δομημένο και ιεραρχημένο σύστημα έμφυλων αντιλήψεων²⁴. Άραγε απευθύνουμε τον ίδιο λόγο και στους εκπροσώπους του άλλου φύλου; Τον ρωτάμε πώς τα προλαβαίνει όλα;

Ένα άλλο στερεότυπο που αναπαράγεται διαρκώς είναι ότι η γυναίκα δεν δύναται να αναλάβει καθήκοντα ηγετικών θέσεων. Οι γυναίκες κατηγορούνται ότι, προσπαθώντας να προσεγγίσουν το σκληρό αντρικό πρότυπο, επιδεικνύουν υπέρμετρη αυστηρότητα ή υπερπροβάλλουν το «εγώ τους».²⁵ Για αυτό υπάρχει για αυτές μια γυάλινη οροφή, στην οποία όταν φτάνουν συντρίβονται πριν φτάσουν στην κορυφή από ένα ανυπέροβλο εμπόδιο²⁶.

²⁴ Πρλ. Ν.Μοσχοβάκου/Σ.Ντάνη, Διακρίσεις λόγω ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού: δεδομένα, θεσμικό πλαίσιο και ποιοτική διερεύνηση, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ), 2018, σ.20 σε [Microsoft Word - FINAL publication site cor \(kethi.gr\)](https://www.kethi.gr/)

²⁵ Μ. ΓΑΛΑΚΑΤΟΥ, Φύλο και σχολική ηγεσία στην Ελλάδα. Μια εξελικτική πορεία από το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα έως σήμερα, Μεταπτυχιακή διατριβή, Πανεπιστήμιο Πειραιώς, 2021, σ.20.

²⁶Μ.ΓΑΛΑΚΑΤΟΥ, *ibid*, σ.22.

Πρέπει λοιπόν να υπογραμμίζουμε, να αμφισβητούμε και εν συνεχεία να καταργήσουμε από τον καθημερινό μας λόγο τέτοιες μορφές στερεοτυπικών λόγων.

Αυτές οι αθέατες, καθημερινές διακρίσεις με τα πολλαπλά στερεοτυπικά μηνύματα παγώνουν τις δράσεις και γεμίζουν ενοχές τις γυναίκες.

Τούτα τα στερεότυπα που αναπαράγουμε ηθελημένα ή αθέλητα οδηγούν πολλές γυναίκες, όταν δεν υπάρχει επαρκές υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον να μην εκπαιδεύονται και να μην προοδεύουν επαγγελματικά, να μην φτάνουν στην κορυφή²⁷.

Οι γυναίκες, μόνο γκρεμίζοντας στερεότυπα, κατάφεραν να επιβιώσουν και να πετύχουν. Ας θυμηθούμε σήμερα την Αγνοδίκη της Αθήνας του 4^{ου} αιώνα π.Χ, που για να σπουδάσει την απαγορευμένη σε γυναίκες γυναικολογία, μεταμφιέστηκε σε άντρα, οδηγήθηκε σε δίκη και αθώθηκε για τα κρίματά της.

Οι γυναίκες χρειάζονται ένα δικό τους δωμάτιο και τίποτα άλλο²⁸.

Και να μην ξεχνάμε ότι η Αγνή Ρουσοπούλου, που διεκδίκησε, ζει. «Είναι μια παρουσία συνεχής. Μόνο μια ευκαιρία χρειάζεται, για να περπατήσει ανάμεσά μας με σάρκα και οστά²⁹».

²⁷ Δ.Μαλτέχου/Γ.Κουλαουζίδης, Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση, Έρευνα στην Εκπαίδευση, 9(1)/2020, 92–111(95) σε [Προβολή του Έμφυλα στερεότυπα και μετασχηματισμός θεωρήσεων στην εσπερινή εκπαίδευση ενηλίκων: νοητικές συνήθειες και αποπροσανατολιστικά βιώματα γυναικών που επιστρέφουν στην εκπαίδευση \(ekt.gr\)](#)

²⁸ V. Woolf, Ένα δικό της δωμάτιο, Μεταίχμιο.

²⁹ Αναδιατύπωση από Κ.Αγγελάκη-Ρουκ, Με πραγματικά βατράχια μέσα, Α.Φραντζή/Κ.Αγγελάκη-Ρουκ/Ρ.Γαλανάκη/Α. Παπαδάκη/Π. Παμπλούδη, Υπάρχει, λοιπόν, γυναικεία ποίηση, Εταιρεία Σπουδών – Ίδρυμα Μωραΐτη, 1990, σσ. 23-33(23).